

Items volgt de komende nummers enkele projecten die met een subsidie van het Fonds voor BKVB tot stand komen. Hoe vruchtbaar is het stimuleren van experiment binnen de context van een afgerond project? Is de projectvorm hanteerbaar? En voldoen de resultaten aan de ambitie van het Fonds om nieuwe, experimentele praktijken uit te lokken? De speurtocht begint in de keuken van een oudgediende, grafisch ontwerper en voormalig directeur van de Jan van Eyck Akademie Jan van Toorn die voor het eerst in zijn carrière financiële ondersteuning vroeg en kreeg voor het project 'Panorama der Gewoonten', een beeldessay van 120 pagina's dat onderdeel vormt van zijn volgend jaar te verschijnen boek.

Gert Staal

Tegen de verarming

Jan van Toorn

Onder de paraplu van de zogenaamde Stimulerings-subsidies ondersteunt het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst een substantieel deel van de hedendaagse Nederlandse vormgevingsproductie. 'Subsidiekunst', aldus de critici, die daarmee vooral de relevantie aanvechten van het werk dat met overheidssteun tot stand komt. Maar voor veel ontwerpers zijn startstipendia, praktijk- en publicatiesubsidies onmisbare instrumenten om hun werk te verdiepen en zichtbaar te maken, zonodig los van de dwang van markt of opdrachtgever. Sinds de oprichting van het Fonds BKVB in 1988 werden er ongeveer 20.000 subsidies verstrekt aan kunstenaars, architecten en ontwerpers. Tot vorig jaar gebeurde dat veelal in de vorm van een startstipendium (voor recent afgestudeerde vakbeoefenaars) of een werkbeurs (voor wie minstens vier jaar professioneel actief is). Het aantal te vergeven werkbeurzen is sinds vorig jaar drastisch beperkt. Het accent verschoof daarmee naar de projectsubsidies, aan te vragen voor elk artistiek werkplan dat in de tijd begrensd is – een periode van onderzoek, een reeks werken, de voorbereiding van een tentoonstelling of een eigen publicatie, een stage, een reis of een vervolgstudie in het buitenland. De projectsubsidie is vooral bedoeld om ruimte te bieden aan nieuwe artistieke plannen binnen of naast een bestaande praktijk.

Het idee voor een eigen boek stamt uit de jaren dat Jan van Toorn als directeur verbonden was aan de Jan van Eyck Akademie in Maastricht. Van Toorn verzamelde tijdens zijn verblijf in 'het zuiden' een eindeloze hoeveelheid beelden uit de massamedia, die hij stelselmatig verbond met kritische commentaren. Soms formuleerde hij het commentaar zelf; vaak ook werd het ontleend aan de teksten van filosofen, historici, schrijvers en kunstenaars die in diverse rollen deelnamen aan het debat aan de Jan van Eyck. Bij zijn vertrek uit Maastricht publiceerde Van Toorn met drukkerij Rosbeek het boekje 'Cultiver notre jardin' dat als een opmaat voor zijn huidige project gezien kan worden: geen fotoboekje; geen lineaire vertelling, maar een pleidooi voor de complexiteit van

het beeld en het vermogen van de kijker om zich in die gelaagdheid van betekenissen te kunnen bewegen. Van Toorn zelf gebruikte lezingen in binnen- en buitenland om zijn positie te verhelderen, om handen en voeten te geven aan wat hij 'een dialogische methode voor de visuele communicatie' noemt, of in simpeler Nederlands 'visuele journalistiek'. Wie ooit zo'n presentatie bijwoonde, weet dat het geen lichte kost was. Dat de missie van Van Toorn zich slecht in onliners laat uitdrukken. In essentie gaat het er telkens om de gelaagdheid van het beeld tot uitdrukking te brengen. Om via beeldredactie verbanden te suggereren, betekenissen te onthullen. De leugen bloot te leggen van de vereenvoudiging die met name in de gedrukte, interactieve en audiovisuele media hoogtij viert. En die het

ontwerpvak zijns inziens van binnen-uit dreigt te ondermijnen.

'Er is domweg te weinig verbreding en verdieping in ons gebruik van beeldende middelen', zegt hij. Maar in plaats van het hoofd in walging af te wenden of de platte vakpraktijk louter te bekritisieren, wil hij zich opnieuw midden in de discussie plaatsen; een tegenbod doen om aan te tonen dat er ook andere benaderingen van het ontwerpvak zijn, waarin vorm en inhoud wel degelijk een veelheid aan betekenissen kunnen herbergen.

Om die reden ziet hij zijn huidige opgave als een experiment, en dus als uitermate geschikt voor de projectsubsidies van het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst. 'Er zijn weinig plekken waar je in staat wordt gesteld om te werken aan een andere dan een oppervlakkige omgang met beeld en betekenis. Opdrachtgevers die zich in dat domein durven te begeven, zijn dun gezaaid. Het Fonds heeft gelukkig de kwaliteit om dat te herkennen en vult die lacune nu op.'

In zijn synopsis voor het boek constateert Van Toorn een groeiende belangstelling bij de media, het onderwijs, de wetenschap en het bedrijfsleven 'voor een inhoudelijk en meer zintuiglijk taalgebruik'. De commercie heeft het beeld de afgelopen decennia van zijn rijkdom aan betekenissen beroofd, stelt hij. Alles wordt te eenduidig, te rationalistisch. 'De media spiegelen ons een wereld voor die in de werkelijkheid helemaal niet bestaat. Terwijl onze collectieve ervaring steeds meer door mediagebruik wordt bepaald, zie ik het als de taak van ontwerpers echte ervaringen over te dragen. Door onze precisie. Door ons vermogen om dingen te maken. Tegen de verarming. Dat is waar ons vak volgens mij over gaat.'

Betekenisproductie

Met zijn boek – dat halverwege 2004 bij uitgeverij 010 moet verschijnen – brengt Jan van Toorn zijn dialogische methode in beeld. Ruim anderhalf jaar werkt hij al aan de samenstelling, waarbij hij niet alleen put uit een reeds bestaand corpus beelden en teksten maar nog steeds nieuw materiaal toevoegt. Reizen worden gebruikt of speciaal ondernomen om invulling te geven aan specifieke hoofdstukken van het boek. Helaas gooide de dreiging van de SARS-epidemie roet in het eten bij zijn voornemen om ook

China aan te doen, maar het fotoarchief van zijn zoon Roemer van Toorn, verbonden aan het Berlage Instituut, bracht in dit geval uitkomst. Van Toorn: 'Ik ben al veel langer geïnteresseerd in beeldredactie als een vorm van betekenisproductie. Niet alleen vanuit een politieke positie, maar net zo goed vanuit zoiets als poëzie. Daarbij grijp ik terug op een traditie, die in Nederland gemarkeerd wordt door het werk van Jurriaan Schrofer en Willem Sandberg, en in de Angelsaksische wereld bijvoorbeeld door het onderzoek van John Berger. Dat gevoel van noodzaak wordt nog versterkt doordat ik op dit moment als beeldredacteur meewerk aan een publicatie over Sandberg. Bij hem zie je een mentaliteit die erg stuurde op samenhang. De manier waarop kunst en vormgeving als emancipatorische middelen naast elkaar werden ingezet. Het bredere verband, de context is daarin zo bepalend, dat je nu ook in de wijze van representeren van zijn werk zulke toegevoegde betekenissen moet aanbrenge(n).'

Maar daarmee ben je er nog niet. Wat nodig is, is de transformatie naar beelden. Van Toorn citeert de Duitse schilder Immendorf, die constateerde dat een goed voornemen niet noodzakelijkerwijs een goed schilderij oplevert. Die waarheid geldt onverkort ook voor het ontwerp. Ontegenzeggelijk is het Panorama der Gewoonten een experimenteel project: het verkent de mogelijkheden van het beeldessay op een manier die Van Toorn weliswaar als redactioneel concept in het hoofd heeft, maar die nog lang geen uitgekristalliseerde vorm hebben gekregen.

Grensvluchtelingen

In 2001 legde hij de onderwerpen van zijn beeldessay vast. Tien stuks, opgebouwd uit combinaties van foto's, met titels als 'taken for a ride', 'meaningful nonplaces' en 'weiss-wurst hawai'. Samen ongeveer 120 pagina's lang. Anderhalf jaar nadat hij het plan bij het Fonds indiende is er aan de opzet nauwelijks iets gewijzigd. Door aan het essay te werken is de werkelijkheid hooguit wat meer 'vernauwd'. Gelukkig laten de beelden veel open. 'Natuurlijk is er een centrale mededeling, maar allerlei andere mededelingen lopen daarin mee.' Hetzelfde geldt voor de individuele foto's. Sommige maakte hij heel

bewust, volgens een van tevoren bepaald plan. Dat gebeurde bijvoorbeeld aan de Mexicaanse grens bij San Diego waar hij de Mexicaanse grensvluchtelingen wilde vastleggen. 'Je weet precies waarom je daar bent, en tegelijk is het onvoorspelbaar wat je precies zult aantreffen. Of het zelfs maar lukt om in zo'n zwaar bewaakt gebied je camera te gebruiken.' Van Toorn vergelijkt zich in dit opzicht met een documentairefilmer. Net als de filmmaker wacht hij op het toeval dat zich in de periferie van zijn hoofdonderwerp zal openbaren. Door de situatie te kiezen en de mentaliteit van het product vast te houden, kan hij het toeval bijna afdwingen en zijn beeldende middelen daarop afstemmen. Als visiting professor aan de Rhode Island School of Design heeft hij bovendien een groep studenten tot zijn beschikking die hem helpt bij de research voor het boek. Misschien zijn de scenario's in zijn hoofd minder concreet dan destijds bij vakgenoot Jurriaan Schrofer, maar de methode ligt vast. Er is een intellectueel uitgangspunt en er is de behoefte aan transformatie naar een beeldend product. Het concept is zijn sturend principe en zodra hij met de oogst aan beelden naar huis vertrekt, begint het proces van redactie. Maar het werkelijke experiment zit in de bewerking van het materiaal; de samenvoeging, de digitale manipulatie. Dat laatste doet hij om de artificialiteit van de foto's te verhogen. Van Toorn wil uitdrukkelijk de zuivere registratie voorbij steken. Hoe ver hij daarin durft te gaan is nog een open vraag. Tot het najaar heeft hij zich de tijd gegeven voor zijn finale montage. 'Net als in het theater of de literatuur wil ik dat de sporen van het maken zichtbaar blijven. Voor mijn gevoel moet ik daar letterlijk heel ver in gaan: schilderen, knippen, plakken, ensceneren. De bewerking vormt de grondslag voor de dialoog tussen kijker en beeld. Er is één ding wat ik beslist niet wil, en dat is een fotoboek maken.' Zelf spreekt hij bij het Panorama van Gewoonten van tien alledaagse landschappen, die bedoeld zijn als een handleiding bij het kijken naar ons gedrag in de 'experience economy'. In de steeds verder globaliserende economie wordt de productie van goederen en diensten aangedreven door de productie van culturele symboliek. In zijn synopsis verbindt hij deze tendens met de effecten op het

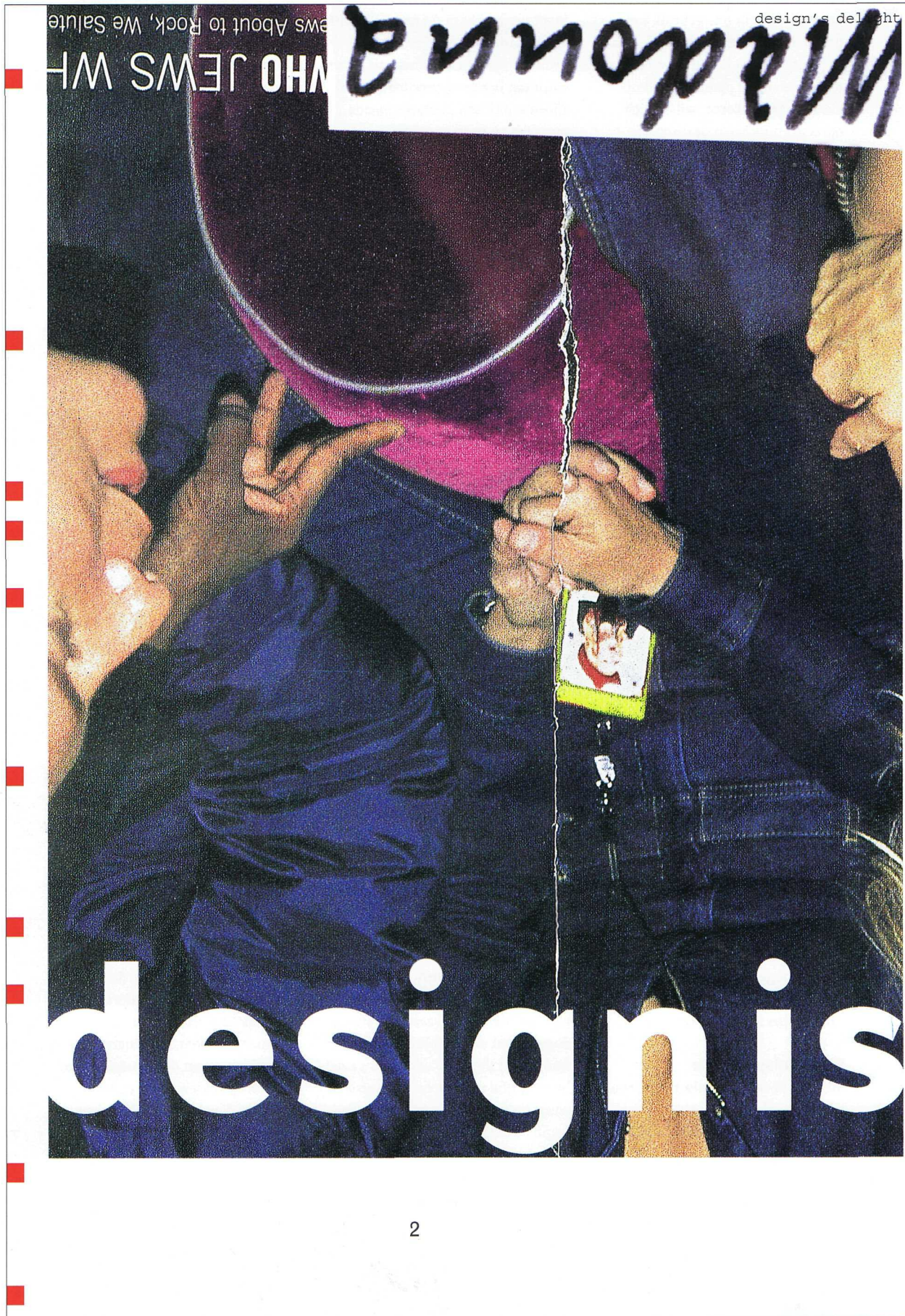
lokale: 'Cultuur- en communicatiestructuren maken zich los van specifieke gebieden en zorgen daarmee voor het toenemen van individuele en institutionele vormen van reflexie. Door denken, kennis en (vooral) esthetiek ontstaan nieuwe werelden die het dagelijks leven lokaal en regionaal vergaand beïnvloeden.'

Absurdistisch

In zijn essay onderzoekt hij hoe dergelijke invloeden zichtbaar zijn en vervolgens opnieuw leesbaar gemaakt kunnen worden. Elk van de tien landschappen bouwt hij op met ongeveer tien taferelen die het thema beschrijven maar ook becommentariëren en evalueren. In het hart van ieder deessay wil hij telkens één of twee geësceneerde foto's plaatsen die op een wat absurdistische manier het verhaal dragen. Daar omheen is plaats voor nuancering.

Wanneer het project geslaagd is? Jan van Toorn aarzelt. 'Wellicht zal het niet alles opleveren waar ik bij aanvang van droomde. Maar op zijn minst is het een nieuwe aanzet. Het werkproces zelf vind ik heel belangrijk omdat het nieuwe ervaringen aandraagt. Misschien voelt het project niet eens zo riskant, maar ik neem wel degelijk risico's. En ik accepteer dat 't als onderzoek op sommige momenten ook tekort mag schieten.'

Vast staat dat hij een project als dit zonder financiële ondersteuning nooit had kunnen realiseren. Met zijn beurs heeft Jan van Toorn tijd gekregen voor een nauwgezet onderzoek dat zich naast zijn dagelijkse praktijk, in wat hij 'het laboratorium van de eigen studio en het postgraduate onderwijs' noemt, kan ontwikkelen. De beoogde publicatie is een essentieel onderdeel van het onderzoek – als verslag, en ook als voortzetting van het experiment. De actualiteit speelt daarin een belangrijke rol. Toen hij het concept voor het boek schreef, gebeurde dat nog onder een 'neo-liberaal licht.' Inmiddels heeft de Irak-oorlog radicaal afgerekend met die doctrine. 'Die gebeurtenis zal beslist vat krijgen op het boek, al weet ik nog niet hoe. Je hebt bijvoorbeeld een instructiefilm voor Amerikaanse militairen die is omgezet in een video-game. De Amerikaanse regering verspreidt dat spel nu gratis via internet. Dat kan een aanknopingspunt zijn.'

66

de mexicaanse kant van de grens tussen Mexico en de Verenigde staten. 15% van de mexicaanse volwassen bevolking woont in de Vs

in de beginne was het beeld

Asger Jorn, 1965

panorama der gewoonten

THE
PANORAMA OF HABITS

**ten
everyday
landscapes**

Struggle

e

NEIGHBORS
NOT FRIENDS
IRAQ AND IRAN
Duip Hiro

in den beginne was het beeld [English]